

**ЗАПОРІЗЬКА МІСЬКА РАДА
ДЕПАРТАМЕНТ ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ
УПРАВЛІННЯ ОСВІТИ І НАУКИ**

просп. Леніна, 214, м. Запоріжжя, 69037, тел. (061)224-33-58, факс: (061)224-01-26, E-mail: osvita214@ukr.net

29.04.2015 № 02.01-15/203

Керівникам закладів прямого підпорядкування

Про тематику для інформування
у травні 2015 року

Згідно листа Управління внутрішньої політики, преси та інформації від 28.04.2015 № 1868/01-17 «Про тематику дня інформування населення міста у травні 20145 року» та листа Запорізької облдержадміністрації від 23.04.2015 № 02670/08-27 пропонуємо Вам провести Єдиний день інформування 07-08.05.2015 року «Український народ у Другій світовій війні» із обов'язковим використанням інформаційно-методичних матеріалів, що додаються.

Додатки в електронному вигляді: на 9 арк., в 1 прим.

Заступник директора департаменту -
начальник управління освіти і науки

Н.В.Вітковська

Інформаційно-методичні матеріали до 70-річчя Перемоги над нацизмом у Європі

Вступ

Протягом попередніх 24 років незалежна Україна відзначала 9 травня День Перемоги за усталеним радянським/російським зразком. Святкування за цим (пост)радянським зразком не відповідали історичній пам'яті українського народу і загальноєвропейським традиціям, призводили до ігнорування трагічних сторінок II світової війни, закріплювали в свідомості культ війни. Результатом цього стало домінування історичних міфів, перманентне протистояння в суспільстві та посилення впливу Російської Федерації на громадське та політичне життя в Україні.

Завдяки Указу Президента «Про заходи з відзначення у 2015 році 70-ї річниці Перемоги над нацизмом у Європі та 70-ї річниці завершення Другої світової війни» та Закону «Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939–1945 років» Україна розпочинає нову традицію святкування 8 та 9 травня в європейському дусі пам'яті та примирення.

22 листопада 2004 року Генеральна Асамблея ООН прийняла Резолюцію №A/RES/59/26, в якій проголосила 8 і 9 травня Днями пам'яті та примирення. Нею державам-членам ООН, неурядовим організаціям, приватним особам, крім святкування своїх Днів Перемоги чи Визволення, рекомендовано також щороку відзначати один або два дні як данину пам'яті всім жертвам Другої світової війни. У Великій Британії та країнах Співдружності відзначається «День Перемоги в Європі»; у Вірменії – «День Миру»; у Норвегії – «День визволення»; у Словаччині – «День перемоги над нацизмом»; у США – «День Пам'яті»; у Франції – «День Перемоги»; у Чехії – «Національний День».

Новий зміст відзначення Дня пам'яті та примирення і Дня перемоги включає в себе:

- переосмислення подій II світової війни, руйнування радянських історичних міфів, чесний діалог навколо складних сторінок минулого;
- рівне вшанування пам'яті кожного, хто боровся з нацизмом, підкреслення солідарності та бойового братерства усіх Об'єднаних Націй, як держав, так і бездержавних тоді народів (євреїв, українців та ін);
- перенесення акценту з історії військових дій на історії конкретних людей, а відтак відмову від святкування на користь вшанування.

Символ відзначення Дня пам'яті та примирення і Дня перемоги — червоний мак.

Гасло “1939—1945. Пам'ятаємо. Перемагаємо”

I. Історична довідка

Друга світова війна – глобальний військовий конфлікт в історії Землі та причина найбільших трагедій XX століття. У війні взяли участь 80% людства, бойові дії велися 2/3 існуючих на той момент держав. Війна розпочалася 1

вересня 1939 р. із вторгнення військ нацистської Німеччини до Польщі, а завершилася 2 вересня 1945 р. із беззастережною капітуляцією Японії. Під час війни були здійснені найбільші в історії злочини проти людства (зокрема Голокост), а також вперше і востаннє використана в бою атомна зброя. До армій ворогуючих сторін було залучено понад 110 млн солдат, загальні втрати військових та цивільного населення складають від 50 до 85 млн осіб. За результатами війни було створено ООН (Україна – один із засновників) та сформовано сучасну систему міжнародних відносин.

Шлях до початку війни був відкритий Пактом Молотова-Ріббентропа 23 серпня 1939 р. Згідно із таємним протоколом до нього, нацисти та комуністи ділили Східну Європу на зони інтересів. Внаслідок цих домовленостей Третій Райх отримав можливість безперешкодного вторгнення в Польщу, СРСР в підсумку розширився за рахунок Західної Білорусі та Західної України, Бессарабії з Буковиною, трьох країн Балтії, а також частини Фінляндії.

Український вимір II світової війни не обмежувався лише боротьбою Вермахту та Радянської армії на українській території, як це традиційно подає (пост)радянська історіографія. Насправді ж в рамках Другої світової в Україні велася не одна, а кілька воєн: 1) німецько-польська війна 1939–1945 рр. (у 1939 р. регулярна, а потім – підпільна); 2) польсько-радянська війна 1939 р. (неоголошена, відома як «Визвольний похід в Західну Україну»); 3) радянсько-румунська війна 1940–1945 рр. (спочатку неоголошена – радянське вторгнення в Бессарабію та Буковину у 1940 р., потім регулярна та підпільна – частина німецько-радянської війни); 4) німецько-радянська війна 1941–1945 рр. (регулярна та підпільна, теж відома як «Велика Вітчизняна»); 5) німецько-українська війна 1941–1944 рр. (підпільна); 6) радянсько-угорська війна 1941–1945 рр. (регулярна та підпільна, частина німецько-радянської); 7) польсько-українська війна 1942–1947 рр. (підпільна) та 8) радянсько-українська війна 1939–1954 рр. (підпільна). Усі ці конфлікти мають безпосередній стосунок до Другої світової війни, оскільки були спровоковані нею, ставши її відгалуженнями та продовженням. Також до українського виміру війни входить участь українців в бойових діях поза Україною (наприклад у радянсько-фінській «Зимовій війні» 1939–1940 рр.) та у складі іноземних армій. Безпосередньо перед початком II світової війни мала місце угорсько-українська війна 1939 р. (регулярна та підпільна), що вибухнула внаслідок проголошення незалежності Карпатської України.

Друга світова війна для України розпочалася 1 вересня 1939 р. із німецьким вторгненням в Польщу. 110-120 тис. українців у лавах Війська Польського розпочали світову боротьбу проти нацизму, 8 тис. з них загинуло протягом місяця війни. Також 1 вересня Люфтваффе бомбардувало Львів та інші західноукраїнські міста, що перебували у складі Польщі. Між 12 та 22 вересня Львів пережив подвійну облогу із заходу нацистськими військами, із сходу – радянськими.

СРСР вступив в Другу світову війну 17 вересня 1939 р. на боці нацистської Німеччини. В цей день радянські війська вступили в Польщу на допомогу німецьким та окупували Західну Україну та Західну Білорусь.

Протягом двох років Москва була союзницею Берліна, що у 1940 р. ледь не призвело до війни Великої Британії та Франції проти СРСР.

Нацистсько-комуністичний союз був зруйнований 22 червня 1941 р. із німецьким вторгненням в СРСР. Протягом року з початку німецько-радянської війни Україна була окупована військами Третього Райху, вигнання нацистів розпочалося восени 1943 р. і завершилося наприкінці 1944 р. Український напрям був головним на Східному фронті: тут діяло від 50 до 75% всіх дивізій Вермахту і половина всіх радянських сил.

Нацистський окупаційний режим в Україні був одним з найжорстокіших в світі. Безпосередньо своїми руками або із залученням «добровільних помічників» з числа місцевого населення нацисти знищили 1,5 млн український євреїв та 20 тис. ромів.

Але якщо злочини проти людяності Третього Райху більш досліджені, то засудження злочинів комуністичного режиму ще триває. Найбільш відомими з них є Катинський розстріл, знищення політв'язнів у Західній Україні, підрив Дніпрогесу, використання в боях незброєних селян – «чорної піхоти», депортації українців та інших народів, зокрема кримських татар.

Після перемоги над нацистською Німеччиною 8 травня 1945 р. СРСР приєднався до війни проти Японії. Беззастережна капітуляція Японії 2 вересня 1945 р. означала завершення II світової війни, але окремі військові конфлікти, породжені нею, точилися ще декілька років. Організований спротив радянській владі на Західній Україні тривав до 1954 р., а окремі сутички – до 1960 р.

Україна зробила значний внесок у перемогу над нацизмом та союзниками Німеччини. На боці Об'єднаних Націй воювали українці у складі армій Великої Британії та Канади (45 тис. осіб), Польщі (120 тис.), СРСР (більше 6 млн), США (80 тис.) і Франції (6 тис.), а також визвольного руху в самій Україні (100 тис. в УПА) – разом 7 млн осіб. Понад 2,5 млн українців були нагороджені радянськими та західними медалями та орденами, більше 2 тис. стали Героями Радянського Союзу, з них 32 – двічі, а найкращий ас союзної авіації Іван Кожедуб – тричі.

Для України II світова війна – національна трагедія, під час якої українці, позбавлені власної державності, змушені були воювати за чужі інтереси і вбивати інших українців. За Україну воювали дві тоталітарні системи, що однаково не рахувалися з ціною людського життя. Кожна сторона протистояння на українських землях намагалася продемонструвати свою прихильність до українства, але єдиним справді українським суб'єктом у роки війни був визвольний рух – передовсім, Українська повстанська армія.

З різних причин на німецькому боці воювало до 250 тис. українців та до 50 тис. було мобілізовано до армій союзників Третього Райху.

Україна понесла надзвичайні втрати внаслідок війни. Під час бойових дій та в полоні загинуло 3-4 млн військових, підпільників і цивільних, 4-5 млн цивільних загинуло через окупаційний терор та голод в тилу, до 5 мільйонів жителів були евакуйовані або примусово вивезені до Росії та Німеччини, частина з яких не повернулася. Загалом безповоротні втрати України (українців та інших народів) склали 8-10 млн осіб. Матеріальні збитки становили 285 млрд

тогочасних рублів. Внаслідок бойових дій постраждало понад 700 міст та містечок, 5,6 тис. мостів, 28 тис. сіл, 300 тис. господарств.

II. Термінологічний словник Другої світової війни

Некоректний термін/словосполучення	Коректний термін/словосполучення
Велика Вітчизняна війна	Німецько-радянська війна
Україна у Великій Вітчизняній війні	Україна у Другій світовій війні
Фашистська Німеччина	Нацистська Німеччина/Третій Райх
Фашистський блок/фашистські сателіти	Країни «вісі»/союзники Німеччини
Німецько-фашистські загарбники	Нацистські окупанти
Фашистські посібники/посіпаки	Колабораціоністи
Визволення України від фашистських загарбників	Вигнання з України нацистських окупантів
Велика Перемога над фашистською Німеччиною	Перемога над нацизмом у Європі

III. Мета та рекомендації щодо проведення заходів

Відповідно до Указу Президента, метою відзначення 70-ї річниці Перемоги над нацизмом у Європі та 70-ї річниці завершення Другої світової війни є:

- 1) гідно вшанувати подвиг Українського народу, його визначний внесок у перемогу антигітлерівської коаліції у Другій світовій війні;
- 2) висловити повагу усім борцям проти нацизму;
- 3) увічнити пам'ять про загиблих воїнів, жертв війни, воєнних злочинів, депортацій та злочинів проти людяності, скоєних у роки війни;
- 4) посилити турботу про ветеранів війни, учасників українського визвольного руху цього періоду, жертв нацистських переслідувань;
- 5) утвердити спадкоємності традицій воїнів – переможців нацизму та нинішніх захисників Вітчизни, консолідувати суспільство навколо ідеї захисту України.

Задля реалізації цієї мети Законом встановлюється День пам'яті та примирення, який повинен відзначатися щороку 8 травня, а також зберігається державне свято – День перемоги над нацизмом у Другій світовій війні (День перемоги), що відзначається 9 травня.

Відповідно до Закону встановлюються такі основні форми увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні:

- 1) урочисте відзначення Дня пам'яті і примирення, Дня перемоги над нацизмом у Другій світовій війні (Дня перемоги), днів вигнання нацистів з України, Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя, а також інших адміністративно-територіальних одиниць;
- 2) установа почесної варти біля Вічного вогню, могил Невідомого солдата і Невідомого матроса, покладання вінків, квітів до пам'ятників та

меморіалів, присвяченим увічненню перемоги над нацизмом та вшануванню пам'яті жертв Другої світової війни;

3) відображення подій війни, її жертв, діянь учасників у творах літератури і мистецтва, книгах та альбомах пам'яті, засобах масової інформації;

4) упорядкування, збереження та спорудження пам'ятників та пам'ятних знаків на вшанування пам'яті учасників та жертв Другої світової війни, створення музеїв, меморіальних комплексів

Також Український інститут національної пам'яті рекомендує відповідним органам державної влади та місцевого самоврядування організувати 8 травня там, де це можливо, мистецьку акцію «Перша хвилина миру» – концерт симфонічної музики, що має символічно завершитися о 23:01 – у хвилину, коли за Актом про беззастережну капітуляцію Німеччини було проголошено припинення вогню.

Водночас для позбавлення від ідеологічного впливу Росії слід відмовитися від радянського/російського формату святкування Дня Перемоги. Головний акцент має бути зроблено на вшануванні всіх жертв війни, на пам'яті про загиблих вояків. Слід зосередити увагу не на військових парадах, що є своєрідною формою пропаганди війни, а на допомозі ветеранам та вшануванні загиблих.

При організації заходів, при підготовці промов офіційних осіб чи журналістських матеріалів увагу слід зосереджувати не на макрорівні (народ чи держава – переможці), а на мікрорівні (конкретний вояк-переможець), не на масовому героїзмі та «радянському патріотизмі», а на індивідуальних героїчних вчинках. Акцентувати увагу важливо на персональних історіях українців-учасників війни, не лише вояків, а й тих, хто пережив її в тилу чи на окупованій території. Всебічне й об'єктивне висвітлення умов окупації, полону, повоєнного часу допоможе краще зрозуміти реалії того періоду. Потрібно зображати війну як трагедію та гуманітарну катастрофу, яка коштувала життя мільйонам людей, завдала непоправних втрат цивілізації та культурі. Слід з однаковою пошаною говорити як про солдат Радянської армії, так і про вояків Української повстанської армії та етнічних українців в складі інших армій – учасників антигітлерівської коаліції.

Особливо цінним та цікавим напрямом журналістської та меморіальної роботи може бути пошук учасників II світової війни з різних сторін, чії нащадки нині воюють пліч-о-пліч в зоні проведення АТО.

Україна долучається до загальноєвропейської традиції вшанування жертв війни із використанням червоних маків. З огляду на поточну військово-політичну ситуацію не рекомендується використовувати в якості символів перемоги над нацизмом червоний прапор із серпом та молотом, п'ятипроменею зірку та «Георгієвську стрічку».

Виготовляти стилізовані червоні маки можна з паперу, пластику або тканини та розміщувати на одязі на лівій стороні грудей.

Також можливе проведення благодійно-меморіальної акції «Маки пам'яті» – масове виготовлення та продаж штучних червоних маків, з передачею зібраних коштів на потреби поранених в зоні проведення АТО.

IV. Перелік документальних фільмів, присвячених Україні в Другій світовій війні

Назва	Рік випуску	Країна/студія	Режисер, автор
“1377 спалених заживо”	2009	Україна, т/к “ІНТЕР”	Іван Кравчишин
“1941. Заборонена правда”	2013	Україна, студія “Телекон”	Ігор Кобрин
“Апокаліпсис: Друга світова війна”	2009	Франція, ЕСРАД	Ізабель Кларк
“Битва за Київ”	2013	Україна, т/к “ІНТЕР”	Олексій Лябах
“В августі 43-го”	2013	Україна, Robinzon.TV	Ігор Піддубний
“Визволення”	2014	Україна, “07 Продакшн”	Олексій Лябах
“Війна. Український рахунок”	2002	Україна, т/к “Студія 1+1”	Сергій Буковський
“Війна без переможців”	2002	Україна, т/к “ІНТЕР”	Ігор Чижов
“Війна та мир: окупація”	2007	Україна, ООО “Профі-ТВ”	Ярослав Геляс, Володимир Ніколаєць
“Війна та мир: евакуація”	2009	Україна, “07 Продакшн”	Ярослав Геляс, Володимир Ніколаєць
“Двобій на Дніпрі”	2013	Україна, т/к Перший Національний	Світлана Красножон
“Друга світова війна в кольорі”	2009	Велика Британія, WorldMediaRightsWe stwingStudios	Джонатан Мартин
“Золотий вересень. Хроніка Галичини 1939-1941”	2010	Україна, “Invertpictures”	Тарас Химич
“Місто, яке зрадили”	2008	Україна, т/к “ІНТЕР”	Андрій Цапленко
“Між Гітлером і Сталіним: Україна у Другій світовій війні”	2005	Україна, Канада, Українсько- канадський дослідно- документаційний	Святослав Новицький

		центр	
“Несчастливая “Звезда”. Третья битва за Харьков. Хроники	2013	Україна, Robinzon.TV	Ігор Піддубний
“НКВД и Гестапо. Братья по крови”	2009	Білорусь, Польща, т/к БелСат	Володимир Самойлов
“ОУН–УПА: війна на два фронти”	2006	Україна, т/к НТН	Андрій Санченко
“Радянська історія”	2008	Латвія	Едвін Шноре
“Рівень секретності “18”	2011	Україна, т/к “Студія 1+1”	Володимир Рибась
“Солдати Імперій. Різні адреси війни”	2014	Україна, т/к Перший Національний	Сніжана Потапчук
“УПА. Тактика боротьби”	2007	Україна, т/к Перший Національний	Сергій Братішко, Віталій Загоруйко
“Харьков 1941-43 гг. Жизнь, как она есть”	2014	Україна, Robinzon.TV	Ігор Піддубний
“Хроніка Української Повстанської Армії 1942–1945”	2014	Україна, ГО Українська Галицька Асамблея	Тарас Химич
“Ціна перемоги”	2007	Україна, т/к “ТОНІС”	Сергій Братішко, Віталій Загоруйко
“Чернігівський рубіж. 1941-1943”	2013	Україна, т/к “Дитинець”	Ігор Левенок
“Чорна піхота”	2010	Україна, т/к “ІНТЕР”	Іван Кравчишин

V. Перелік вітчизняних науковців, що спеціалізуються на окремих аспектах Другої світової війни

- Володимир В’ятрович, Український інститут національної пам’яті
- Володимир Гінда, «5 канал»
- Владислав Гриневиц, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень
- Іван Дерейко, Інститут історії України
- Олександр Зінченко, Український інститут національної пам’яті
- Віктор Король, Київський національний університет імені Тараса Шевченка
- Олександр Лисенко, Інститут історії України
- Олександр Пагіря, Посольство Швейцарії
- Тетяна Пастушенко, Меморіальний комплекс «Національний музей

ВВВ»

- Іван Патриляк, Київський національний університет імені Тараса Шевченка
 - Ростислав Пилявець, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського
 - Яна Примаченко, Інститут історії України
 - Андрій Руккас, Київський національний університет імені Тараса Шевченка
 - Володимир Сергійчук, Київський національний університет імені Тараса Шевченка
 - Юрій Шаповал, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень
 - Вікторія Яременко, Український інститут національної пам'яті
- Контакти істориків для запрошення на ефіри, коментарі та консультацій можна отримати в Українському інституті національної пам'яті: uinp@memory.gov.ua або (044) 253-15-63.

VI. Корисні інтернет-посилання

1. Від Дніпра до Ельби. Чотири Українських фронти // Історична правда. – 2014. – 09.05. – <http://www.istpravda.com.ua/blogs/2011/06/22/43446/>
2. В Україні правильно говорити про “Велику Вітчизняну війну”, а не про “Другу світову війну”? // Лікбез. Історичний фронт. – <http://likbez.org.ua/uk/in-ukraine-the-right-to-talk-about-the-great-patriotic-war-rather-than-world-war-ii.html>
3. В'ятрович В. Українська Друга світова (в кольорі) // Дзеркало тижня. – 2009. – http://gazeta.dt.ua/POLITICS/ukrayinska_druga_svitova_v_kolori.html
4. Гвоздик В.С., Князьков Ю.П., Штейнле О.Ф. “Георгіївська стрічка”, що вона означає. – <http://www.memory.gov.ua/news/georgiivska-strichka-shcho-vona-oznachaє>
5. Гриневич В. Військові мобілізації в Україні 1943—1944 років: “Ви повинні змити власною кров'ю провину перед Батьківщиною і її великим вождем товаришем Сталіним” // Дзеркало тижня. – http://gazeta.dt.ua/SOCIETY/viyskovi_mobilizatsiyi_v_ukrayini_19431944_rokiv_vi_povinni_zmiti_vlasnoyu_krovyu_provinu_pered_batk.html
6. Гриневич В. Гітлер і Сталін у пошуках сепаратного миру: нерозгадана загадка Другої світової війни // Дзеркало тижня. – http://gazeta.dt.ua/SOCIETY/gitler_i_stalin_u_poshukah_separatnogo_miru_nerozgadana_zagadka_drugoyi_svitovoyi_viyini.html
7. Кобзар Я. Друга світова по-українськи. Думки вітчизняних істориків // Історична правда. – 2012. – <http://www.istpravda.com.ua/articles/2012/05/9/84642/>
8. Лавський С. Про роль українців у Другій світовій війні. – 2014. – mena.org.ua/blog/pro-rol-ukrajintsiv-u-druhiy-svitoviy-vijny/
9. Методичні матеріали Українського інституту національної пам'яті до відзначення Дня Перемоги у 2014 році. – http://comin.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=112237&cat_id=77135
10. Методичні матеріали Українського інституту національної пам'яті до

- 70-ї річниці вигнання нацистських окупантів з України. – <http://www.memory.gov.ua/news/metodichni-materiali-ukrainskogo-institutu-natsionalnoi-pam-yati-do-70-i-richnitsi-vignannya-na>
11. Методичні рекомендації щодо відзначення Європейського дня пам'яті жертв сталінізму та нацизму і 75-річниці Пакту Молотова-Ріббентропа. – <http://www.memory.gov.ua/news/23-serpnya-vidznachatimetsya-evropeiskii-den-pamyati-zhertv-stalinizmu-ta-natsizmu-ta-75-ta-ric>
12. Методичні рекомендації щодо відзначення 75 роковин початку Другої світової війни. – <http://www.memory.gov.ua/news/1-veresnya-vidznachaetsya-75-ta-richnitsya-rochatku-drugoi-svitovoi-viini>
13. Музиченко Я. Перемога людяності: провідні історики – про українців на різних фронтах Другої світової, високу ціну визволення від нацизму та дбайливе збереження пам'яті про воїнів. – <http://www.memory.gov.ua/news/peremoga-lyudyanosti-providni-istoriki-pro-ukraintsiv-na-riznikh-frontakh-drugoi-svitovoi-visok>
14. Огієнко В. Як відзначають День Перемоги в Європі. – <http://www.memory.gov.ua/news/yak-vidznachayut-den-peremogi-v-evropi>
15. Патриляк І. Українські націоналісти проти гітлерівської Німеччини. Рух Опору // Історична правда. – 2014. – <http://www.istpravda.com.ua/articles/2014/05/8/142834/>
16. Процик П. Україна. Друга світова війна. Тільки цифри // Історична правда. – 2010. – <http://www.pravda.com.ua/articles/2010/05/7/5017138/>
17. Стельмах І. Українські історики відповіли Путіну напередодні Дня Перемоги. – <http://www.memory.gov.ua/news/ukrainski-istoriki-vidpovili-putinu-naperedodni-dnya-peremogi>
18. У Велику Вітчизняну росіяни розгромили би Німеччину і без участі українців? // Ліббез. – <http://likbez.org.ua/uk/v-velikuyu-otechestvennuyu-russkie-razgromili-byi-germaniyu-i-bez-uchastiya-ukraintsev.html>
19. Ціна перемоги: вклад українців у розгром нацизму. – <http://www.memory.gov.ua/news/tsina-peremogi-vklad-ukraintsiv-u-rozgrom-natsizmu>
20. Шаповал Ю. “Гітлер, Сталін та Україна: безжальні стратегії” // Історична правда. – 2013. – <http://www.istpravda.com.ua/articles/2013/05/9/123358/>
21. Штоквиш О. Війна пам'ятей. Образ Великої Перемоги як інструмент маніпуляції історичною свідомістю. – <http://www.memory.gov.ua/publication/viina-pam-yatei-obraz-velikoi-peremogi-yak-instrument-manipulyatsii-istorichnoyu-svidomi>